

## Saatesõna

*Amar Annus*

Uku Masing on tõlkinud siin avaldatud "1001 öö" jutud araabia keelest tõenäoliselt 1941. aastal. Tõlge valmis kirjastusega Ilukirjandus ja Kunst sõlmitud lepingu alusel.<sup>1</sup> Mainitud kirjastus oli nõukogude võimu ideoloogiavabrik, kes taotles uutes tingimustes hakata vahendama "vennasrahvaste" kirjandust eesti keelde. Masing andis oma tõlkevalimiku küll kirjastusele ära, kuid seda ei avaldatud, arvatavasti sõjajärgsete kirjastamiskavade muutumise tõttu. Käsikiri jäi käsitlemata asjade riivilile kirjandusmuuseumis, kust selle lõpuks leidis kirjanik Hando Runnel juba pärast tõlkija surma. Tõlked on üsna huvitav filoloogiline saavutus ja nõnda on põhjust need ka eraldi raamatuna välja anda.

Kõigepealt lühidalt allikatest ehk "1001 öö" käsikirjade väljaandmise ajaloost. Esimest korda anti araabiakeelne "1001 öö" tekst raamatuna välja Briti Ida India Kompanii Kolledži poolt Kalkuttas kahes köites, 1814. ja 1818. aastal. See tekst on tuntud kui Kalkutta esimene versioon ja selles sisaldub ainult 200 esimest "ööd". Väljaandja oli kolledžis töötanud õppejõud, šaik Širwanee, kes toimetamise käigus tõenäoliselt tekstiga üsna vabalt ümber käis.<sup>2</sup> Järgmise tekstiväljaande koostas Breslau (praegune Wrocław) õpetlane Maximilian Habicht (1775–1839). Oma väljaande aluseks oleva käsikirja sai ta oma väite järgi Tuneesiast ja selle avaldamine vältas

aastatel 1824–43.<sup>3</sup> Kriitikud kahtlevad, kas Habichtil üldse mingi “oma” käsikiri oligi, on tõenäoline, et Breslau tekst on kompilatsioon eri Euroopa kogudes olevatest käsikirjadest. 1835. aastal avaldati Kairos “1001 öö” tekst, mida ilmumiskoha järgi Kairo eeslinnas hakati kutsuma Bulaqi editsiooniks. Seal pandi tööle 1821. aastal Egiptuse esimene trükipress. Bulaqi väljaanne tundub põhinevat ühel 18. sajandi Egiptuse käsikirjal ja jätab ühtlasema mulje kui teised tekstiväljaanded, mis on kompilatsioonid. Bulaqi väljaanne sai ka arabist W. E. Lane’i esimese ingliskeelse tõlke aluseks (ilmus 1838–41), kes pidas seda usaldatavaimaks algtekstiks. Neljanda ja viimase ajalooliselt olulise “1001 öö” trükiversiooni koostas W. H. Macnaghten, võttes aluseks varasemad väljaanded ja ühe endale kuuluva Egiptuse käsikirja. Tulemus avaldati neljas köites aastatel 1839–42, ja sellele viidatakse kui Kalkutta teisele editsioonile.<sup>4</sup> Kalkutta teine väljaanne ja Bulaqi tekstiväljaanded on peaaegu identsed juttude valiku poolest, ainult üks lugu on selline, mis esineb Kalkutta omas ja puudub Bulaqi editsioonis. Muude väljaannete omavahelised erinevused on suuremad.

20. sajandil on suurima filoloogilise töö “1001 öö” kallal teinud ära Muhsin Mahdi, araabia keele professor Chicagos ja hiljem Harvardis. Mahdi töö aluseks oli vanim käsikiri Pariisi Bibliotheque Nationale’is (MSS arabes 3609–11), mille järgi Antoine Galland oli teinud esimese “ööde” tõlke prantsuse keelde, ühtlasi üldse esimese euroopa keeltesse aastail 1701–1717. Mahdi võrdles Süüriast pärinevaid käsikirju Egiptuse käsikirjadega, tunnistades need hilisemateks, ja väitis, et “1001 öö” käsikirjaline traditsioon sai alguse 13. sajandi lõpu või 14. alguse Süüriast. Juba “algne” versioon oli olnud kompilatsioon suurte stilistiliste ja keeleliste vaheldu-

vustega eri osade vahel. 19. sajandil välja antud tekstid olid seda "algversiooni" uute lugudega tublisti paisutanud.<sup>5</sup>

"1001 öö" tõlkijad on oma tõlkimist alustades alati rohketes dilemmades. Tänapäevaks on araabia maades ilmunud rohkesti uusi tekstiväljaandeid suurtes tiraažides, kuid need on enamasti tsenseeritud ja puhastatud, sageli lastele mõeldud lugemikud. Nõnda peaks tõsine filoloogiline tõlge võtma ikkagi aluseks mõne 19. sajandil ilmunud tekstiväljaande, kuigi esimese 300 "öö" osas leidub nüüdseks ka M. Mahdi editsioon.<sup>6</sup> Nagu eespool mainitud, oli esimese ingliskeelse tõlke autor Edward W. Lane, kes jättis tõlkest välja või kirjutas ümber lõike, mida ta ei pidanud sobivaks lastele või neitsilikele kõrvadele, samuti jättis välja tema arvates igavad, arusaamatud ja täienisti "ropud" lood. Järgmised inglise keelde tõlkijad, keda võib vaadelda mõttekaaslastest tandemina, olid John Payne (1842–1906) ja Richard Burton (1821–1890). J. Payne'i tõlge Kalkutta teise väljaande järgi ilmus aastatel 1882–1884 kaheksas köites, oma tõlkes kasutas ta rohkesti arhailisi ja haruldasi sõnu, otsides neid Early English Text Society publikatsioonidest. Probleemaatilisi niilbusi üritas Payne vältida neid vihjamisi ümber sõnastades. Talle langes osaks terav kriitika Lane'i tõlke austajate seast. Teda asus toetama Sir Richard Burton, tuntud erakordselt vitaalse inglise 19. sajandi seikleja ning intellektuaalina. Saades teada Payne'i plaanist tõlkida "1001 öö" lood 1881. aastal, kirjutas ta talle otsekohe ja pakkus iga-külgselt abi, väites, et on ise tegelnud "ööde" tõlkimisega juba 30 aastat. Kas ta just puhast tõtt rääkis, on kahtlane, kuid Burton suutis igatahes erakordse kiirusega produtseerida "oma" tõlkeversiooni kümnes köites, aastaks 1885. Tõenäoliselt on tõsi kriitikute väide, et Burton ka-

sutas palju oma tõlgete reaalusena Payne'i tõlkeid, seda sageli vaid sünonüümide abil ümber sõnastades. Kartes saada süüdistatuks nilbuste levitamise eest, avaldasid mõlemad tõlkijad oma raamatuid kirjanduslike või teaduslike seltside kaudu ja ainult ettetellijatele. Payne'i tõlked ilmusid Villoni Seltsi ja Burtoni tõlked Benaresi Kama Shastra Society egiidi all, kuigi raamatuid ei trükitud kaugeltki Indias, vaid hoopis Stoke Newingtonis. R. Burtoni ingliskeelsete "ööde" tõlke iseloomustamiseks võib tõesti kasutada sõna "ekstravagantne," kuigi ta ise väitis oma tõlke alapealkirjas, et see on "a plain and literal translation" ("selge ja sõnasõnaline tõlge"). Tõlge ei saanud olla harilikule lugejale sugugi selge, sest sisaldab erakordselt palju arhailisi või haruldasi inglise keele sõnu ning ka Burtoni enese välja mõeldud sõnu. Ning see ei olnud ka sõnasõnaline, sest erinevalt oma eelkäijatest pidas Burton ennast erakordseks eksperdiks pornograafia alal – sattudes mõnele vastavale lõigule originaalis, ei pidanud ta paljuks omalt poolt värve lisada – sõnu, fraase või terveid lauseid. Suurt asjatundlikkust erootika alal näitavad aeg-ajalt ka tõlkele lisatud kommentaarid.<sup>7</sup>

Uku Masingu eestikeelne tõlge, kuigi mahu poolest palju tagasihoidlikum, on mitmes aspektis võrreldav just Burtoni või Payne'i tõlgetega, kuna kasutab samuti mõningaid haruldasi sõnu või hoopis veidraid kõnekeelsusi. Samuti üritab Masing nagu Burton siin ja seal jäljendada tõlkes araabia riimproosat (araabia *sadž*). Näiteks "ta ööbis kavatsedes, aga kui jõudis hommikualgus ja särama löi valgustav päevavalgus..." või siis "köögi sein lõhenes ja sealt väljus üks neid, oma hoiakult ilus, kelle kaunidus palgeid silus, silmalaud võõbatud mustaks ja kelle liikmeid täiuslikeks ustaks", või siis ööde vahetumise vormel "kuid siis nägi Šahrazād, et on juba koidiku

hakatus ja oma jutust ta vakatus..." Sama üritas sageli ka Burtoni tõlge: "and Shahrazad perceived the dawn of day, and ceased saying her permitted say." Siinses väljaandes on Masingu tõlget toimetatud ainult kosmeetiliselt, muutes mõned vormid ortograafiliselt tänapäevasemaks. Kui tõlge oleks tõesti ilmunud 1940ndatel aastatel, polnuks ehk sedagi olnud vaja teha.

Selgitades küsimust, millist algteksti Masing oma tõlke jaoks kasutas, tuli välja, et Tartu Ülikooli raamatukogu leiduvale Breslau editsioonile lisaks oli tema käsutuses ka üks Marokos välja antud araabia keele lugemik.<sup>8</sup> See lugemik pidi kahtlemata sisaldama "1001 öö" lugude enam tsenseeritud variante, nagu nähtub ka Masingu tõlke võrdlemisel teiste tõlgetega. Näiteks kohal, kus kalurile saab selgeks, et džinn teda tõesti tapma tahab hakata, ütleb ta Masingu tõlkes sellised värsid: "Head tegime ja tänuks saime vastupidist, mu elu peale, nii teeb see, kes sündind nidist!" Värsi viimane sõna *nidi* ei pärine eesti ega araabia keelest, vaid selle lätteks on heebrea *niddā*, mis tähendab kuupuhastuse päevadel ebapuhtaks saanud naist (vt 3Mo 15:19 jj.). Võib-olla Marokost pärit krestomaatias tõesti esineb see heebrea sõna, kuid pilk Breslau ja Bulaqi algtekstidele andis selgema tähenduse – Bulaqi editsioonis seisab *man fi'āl al-fawāridž* ehk "(need), kes on hooramiste tulemused". Sellele tekstile vastavalt on Masingu tõlget ka kohendatud.

Alates aastast 1984 on eesti lugejale laialdasemalt kättesaadav "1001 öö" mahukas kaheköiteline tõlge, selle vahendas kirjanikest abielupaar Andres Ehin ja Ly Seppel venekeelse tõlke kaudu, mille autoriks oli M. Salier.<sup>9</sup> Seega oleks mõistlik siin pisut juttu teha ka selle venekeelse tõlke saamisloost. Minu allikas on siinkohal A. Dolinina 1994. aastal avaldatud uurimuslik bio-

graafia maailmakuulsa 20. sajandi vene arabisti Ignati Kratškovski (1883–1951) eluloost. Sellest nähtub, et professor Kratškovski on esimest korda pidanud “1001 öö” ja araabia kõnekeele seminari Leningradi Ülikoolis oma üliõpilaste soovil 1918/19. õppeaastal ning sellel seminaril osales ka esmakursuslane M. Salier.<sup>10</sup> 1919. aastal kutsuti Kratškovski osalema suure ja ambitsioonika kirjastuse *Vsemirnaja Literatura* toimetuskolleegiumi, mille plaanide sekka kuulus ka “1001 öö” venekeelse tõlke väljaandmine. Esialgu andis professor selle tõlkimise ülesandeks oma noorele õpilasele V. Ebermanile, kes tõlkis vene keelde Sindbadi seikluste tsükli. See tõlge pidi ilmuma koondkogumikus “India imed”, kuid millegipärast jäi ilmumata. Tõenäoliselt oli põhjuseks vaesus ja segased suhted riikliku monopoli Gosizdatiga, ning 1924. aasta detsembris lõpetas kirjastus *Vsemirnaja Literatura* oma tegevuse.<sup>11</sup>

Asi sai jätku 1927. aasta jaanuaris, mil Moskva kirjastuse *Academia* (sic!) juhataja A. Krolenko kirjutas Kratškovskile, küsides tema arvamust täiemahulise “1001 öö” venekeelse tõlke avaldamise kohta. Kratškovski suhtus ettepanekusse entusiastlikult, ning juba 1929. aastal ilmus esimene köide 38 esimese “öö” tõlkega M. Salier’ sulest. Algselt tõlkima määratud V. Eberman loobus ettevõtmisest tõenäoliselt suure tööga hõivatuse tõttu, kuigi Kratškovski hinnangul oli Ebermani luule tõlkimise vaist parem kui Salier’l. “1001 öö” tõlke ettevalmistamisele ja kaheksas köites publitseerimisele kulus 12 aastat (1927–39). Kõigi kaheksa köite toimetaja oli Kratškovski ise, kes selle käigus võrdles tõlget algtekstiga kõige põhjalikumal kombel. Ühe Kratškovski erakirja järgi olid tal selleks tõsised põhjused, nende 12 aasta vältel kulus tal “1001 öö” toimetamiseks enese väitel koguni pool töö-

ajast. Lõpptulemust hindas I. Kratskovski suhteliselt kõrgelt, nagu ka N. Ušini Pärsia miniatuuride stiilis illustratsioon, kuid möönis, et "tõeliselt sobiva kunstilise stiili väljatöötamiseks kulunuks aastaid."<sup>12</sup> Nendest andmetest võib järeldada, et venekeelse tõlke filoloogilist täpsust võib hinnata igati heaks, kuigi Dolinina käsitlusest ei selgu, kuidas tõlkija ja toimetaja käsitlesid potentsiaalselt nõukogude lugejaid "solvavaid" lõike ja kui palju võis tõlketeksti tsenseerida kirjastuse keeleteoimetaja ajastu moele ja vaimule vastavalt.

Võimalik, et Masingule nõukogude võimu esimesel aastal tehtud ettepanekus asuda tõlkima "1001 öö" jutte kajastus kirjastajate soov matkida Moskvast ilmunud venekeelse tõlke eeskujul. Pakkudes tööd Masingule, kes seoses usuteaduskonna sulgemisega oli oma igapäevastest tööst ilma jäetud, sooviti võib-olla nõukogude võimu poolt pakkuda uut "rakendust" potentsiaalselt sensitiivsele elemendile. Kui see nii oli, siis ei saanud see jääda nii taibukale inimesele kui Uku Masing märkamata. Sellega võib ka seletada tema tõlkevalimikku – ligi poole tõlgitud lugude mahust moodustab Kairo kriminaalne tsükkel "Kuueteistkümne ülevaataja lood", mis ei ole mingid "klassikaliselt ilusad" muinasjutud, vaid täis ahnust, petmist, mõrvamist, peksmist, varastamist, vägistamist jms, mis kahtlemata vastavad paremini 1940ndate alguse "aja vaimule". Muidugi on see ainult oletus, aga kuidas muidu sai reageerida Tartu Ülikooli professor, kelle doktoritöö teise osa trükkimisele oli okupatsioonivõim käe ette pannud? Eesti Rahvusraamatukogu koduleheküljel Internetis kirjeldab 1940ndate eesti raamatu käekäiku nõnda: "Okupatsiooniaja esimese kümnendi eesti raamat on võõra rahva raamat. Nõukogude režiimi esimesel aastal hävitatakse Eesti Vabariigis välja kujunenud trü-

kiste kirjastamis-, levitamise- ja hoiustruktuurid ning ligi veerand raamatulist. Teise maailmasõja järel kaob paberiveskitesse koos Saksa okupatsiooni ajal üllitatud eesti raamatuga peaaegu kogu vabaduseaegne trükis. Kes valitseb rahvast, valitseb ka tema mälu ja keelt.”

Nüüd aga lähemalt Masingu tõlgitud lugude juurde. Esimene tõlgitud lugude ring “Kalamehest ja džinnist” pärineb “1001 öö” kogumiku üsna algusest. See jutulõng või tsükkel on olemas kõigis araabiakeelsetes “1001 öö” väljaannetes, kuid sellisel kujul ainult Kalkutta teises ja Bulaqi editsioonis (3.–9. öö), kuna Kalkutta esimeses ja Breslau väljaandes on “Lugu kuningas Sindibādist” asemel “Lugu armukadedast kaupmehest ja papagoist”. Kõigis “1001 öö” editsioonides eelneb sellele lugude tsüklile proloog ja sissejuhatavad lood, nagu nt “Lugu kaupmehest ja džinnist”, mis on eestikeelses otsetõlkes Bulaqi versiooni järgi avaldatud ajakirjas *Vikerkaar* 11–12/2001. Järgnev “Lugu koolmeistrist, kes armus lööklaulu iludusse” esineb Ehini ja Seppeli 1984. aastal ilmunud tõlkevalimiku teises köites lk 58–59 pealkirja all “Lugu armunud kooliõpetajast”. “Lugu koolmeistrist, kes ei osanud lugeda ega kirjutada” ehk 404. ööd Ehini ja Seppeli tõlkevalimikus pole. Need koolmeistrite lood esinevad mitmes “1001 öö” lugude väljaandes, kuid ööde järjekorranumbrid Masingu tõlkes, 403.–404., vastavad samuti Kalkutta teise ja Bulaqi editsioonide numeratsioonile, sest Breslau editsioonis jutustatakse need lood öödes 665–667.

Järgmine, “Lugu meeste ja naiste kavalusest”, esineb ainult Kalkutta esimeses väljaandes. “Kuueteistkümne ülevaataja” lood on üsna pikk ja peaaegu värssideta tsükkel, mille araabiakeelne algtekst on ainult Breslau editsioonis (11. köide, lk 321–399). Sellepärast ei ole seda



kriminaalsete lugude kogumit ka palju tõlgitud, sest enamasti on "1001 öö" tõlgete aluseks võetud Kalkutta teine editsioon. Inglise keelde tõlgituna leiduvad need lood John Payne'i kogumikus "*Tales from the Arabic*" (ilmus aastal 1884) ja Richard Burtoni 10köitelise "*Arabian Nights*" 6köitelise järelseeria "*Supplemental Nights*" teises köites (ilmus aastal 1885). Samades köidetes on ka "Lugu meeste ja naiste kavalusest", pealkirja all "Women's Craft" (Payne) ja "Women's Wiles" (Burton).<sup>13</sup>

"Kuueteistkümne ülevaataja lood" on Masingu tõlkekogumikus ühed huvitavamatest, nad valgustavad ka mõningaid ajaloolisi fakte mamelukkide ajastu Egiptusest. Valitseja, kelle tegevusaega sündmustik on paigutatud, on pealkirjas mainitud mamelukkide sultan Baybars, kes sai Egiptuses võimule 1260. aastal. Hiliskeskajal koostasid anonüümsed araabia rahvalaulikud sultan Baybarsist hiigelpika rahvaeepose ehk *sīra*, milles mängivad olulist rolli kõikvõimalikud allilma liidrid ja reamehed ning enekõike pahatahtlikud ismaeliidid, kes olid ka ajaloolise Baybari poliitilised vastased.<sup>14</sup> "Kaheksanda ülevaataja jutus" esineb kriminaalne maja Kairos, kuhu imeilus naine meelitab võõraid mehi oma loomupärast lihahimu rahuldama, kuid tapab need seal oma kaastöötajate abiga röövimise eesmärgil. Ajaloolistest allikatest on teada, et mainitud sultani ajal, aastal 1264, oli kutsutud üks riietaja majja, mis asus Kairos Husayniya kvartali servas, Bab al-Ša'riyyas. Seal pidi ta riietama ja ilukuuri tegema naisele, keda kutsuti Ghaziaks ja kes oli tuntud Kairos oma ilu ja ekstravagantse väljanägemise poolest. Riietaja läks Ghazia majja, kuid ei väljunud sealt kunagi. Majas olivate teadmata oli riietaja saatjaks aga tema orjatar, kes oli jäetud välja ootama. Olles oodanud kaua, läks orjatar teatama oma emanda kadumisest Kairo valitsejale. Viimane

käskis majale korraldada äkkrünnaku. Majast leiti terve keldritäis laipu ning politsei võttis kinni kogu seal tegutsenud jõugu. Selle jõugu kupeldajana töötas vanamoor, kes õhutas ja julgustas juhuslikke mehi minema Ghazia juurde majja, kus kaks meessoost kaastöötajat lõbuhimulised kliendid ära tapsid ja kõik, mis neil oli, ära võtsid. Viiendana kuulus töörühma müürsepp, kes regulaarselt ohvrite laipu ära põletas. Süüdlased mõisteti surma ja maja konfiskeeriti ning hiljem muudeti mošeeks nimega Masdžid al-Khanaqa, "Kägistaja mošee".<sup>15</sup>

"1001 öö" jutukogumikus leidub palju teisigi selliseid kriminaalset elu kujutavaid lugusid, mille sündmustik areneb Bagdadis või Kairos. Araabiakeelne sõna *muqaddam*, mis Masingu tõlkes on "ülevaataja" võiks tänapäevastada kui "politseikonstaabel". Peame arvestama sellega, et araabia keskaegsetes linnades olid politseijõud sageli segunenud omakaitseliste üksustega ehk itaalia-päraselt maffiaga. Politseinikud olid aga sageli endised pattu kahetsevad kriminaalkurjategijad.

Siinses väljaandes on loobutud pikemate seletuste ja kommentaaride kirjutamisest Masingu tõlke juurde. Mõningaseks abiks on mõeldud raamatu lõpus olev Sõnaseletuste osa, kuhu on koondatud tekstis esinevad araabia päritoluga sõnad ja haruldasemad eestikeelsed sõnad.

## Märkused

- <sup>1</sup> Vt Toomas Paul, "Juhatus Uku Masingu juurde" *Akadeemia* 1989/5, lk 1006–1023, selle kohta lk 1018.
- <sup>2</sup> Täielik pealkiri: *The Arabian Nights Entertainments in the Original Arabic: Published under the Patronage of the College of Fort William by Sheykh Uhmud bin Moohummud Sherwanee ool Yumunee, Calcutta 1814 & 1818.*
- <sup>3</sup> Täielik pealkiri: *Tausend und Eine Nacht Arabisch: Nach einer Handschrift aus Tunis herausgegeben von Dr. Maximilian Habicht, Breslau 1825–38.* 8 köidet, 4 viimast köidet andis välja tema õpilane R. Fleischer aastatel 1842–43. See on ka ainus 19. sajandi tekstiväljaanne, mis leidub Tartu Ülikooli raamatukogus. Kahjuks ei leia raamatut ei elektroonilise ega käsikataloogi abiga, nõnda olgu siinkohal ka selle kohaviit – II B 88 dn.
- <sup>4</sup> Täielik pealkiri: *Book of the Thousand and One Nights Commonly Known as the 'Arabian Nights Entertainments' Now for the First Time Published complete in the Original Arabic*, ed. W. H. Macnaghten, Calcutta 1839–43.
- <sup>5</sup> Robert Irwin, *The Arabian Nights. A Companion.* Penguin Books 1994, lk 54–61. M. Mahdi avaldas oma 25aastase töö vilja 1984. aastal Leidenis, *Alf Layla wa-Layla* – see kaheköiteline editsioon sisaldab esimese 35 loo araabiakeelset teksti.
- <sup>6</sup> M. Mahdi editsioonile põhineb Husain Haddawy ingliskeelne tõlge *The Arabian Nights*, London and New York, 1990.
- <sup>7</sup> R. Irwin, *The Arabian Nights* (vt märkus 5), lk 24–31.
- <sup>8</sup> Siin ja edaspidi oli abiks Kalle Kasemaa suuliselt jagatud teave.
- <sup>9</sup> *Tuhat üks ööd: valitud lugusid*, Tallinn: Eesti raamat 1984. Araabiakeelne pealkiri on tiitellehel kahjuks trükitud tagurpidi. Uustrükk ühes köites valitud lugudega koos "Sindbadi merereiside" esmatõlkega ilmus 2005. aastal Pegasuse kirjastuselt.
- <sup>10</sup> A. A. Dolinina. *Nevol'nik dolga.* Sankt-Peterburg: Tsentr "Peterburgskoye Vostokovedenie", 1994, lk 154.

- <sup>11</sup> Dolinina, *samas*, lk 179–82, 190.
- <sup>12</sup> Dolinina, *samas*, lk 255–56.
- <sup>13</sup> Need tõlked on täielikul kujul kättesaadavad ka Internetis, vt <http://www.wollamshram.ca/1001/index.htm>
- <sup>14</sup> R. Irwin, *The Arabian Nights* (vt märkus 5), lk 144. 1908.–1909. aastal avaldati Kairos selle lugulaulu tekst, kokku 48 köites.
- <sup>15</sup> R. Irwin, *The Arabian Nights* (vt märkus 5), lk 142–43. Allikas on Ulrich Haarmann, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*. Freiburg im Breisgau, 1970, lk 172–73.